

Sjiitische moslimjongeren in Nederland

Schipperen tussen fatwa's en Nederlandse mores

Annemeik Schlatmann

Dit proefschrift analyseert de invloed van sjiitische fatwa's (religieuze regels) op het leven en de religieuze praktijken van jonge sjiitische moslims in Nederland. Daarnaast besteedt deze studie aandacht aan herinterpretaties van sjiitische rituelen in de Nederlandse context. Dit proefschrift richt zich op het twaalver sjiisme, de grootste tak binnen de sjiitische islam.

In de laatste decennia van de 20e eeuw zochten grote aantallen sjiitische moslims uit voornamelijk Iran, Irak en Afghanistan een veilig heenkomen in westerse landen, waaronder Nederland. Vanaf de jaren '90 begonnen sjiitische religieuze autoriteiten, groot ayatollahs genoemd, fatwa's uit te vaardigen specifiek voor sjiitische moslims die woonachtig zijn in het Westen. Fatwa's zijn religieuze voorschriften voor enerzijds correcte uitoefening van religieuze plichten, zoals gebed en vasten, en anderzijds allerhande sociale en contractuele aangelegenheden, waaronder – belangrijk in dit onderzoek – de sociale omgang met niet-moslims en met de andere sekse. Door hun fatwa's kunnen islamitische rechtsgeleerden dus grote invloed uitoefenen op het leven van sjiitische gelovigen.

Deze studie richt zich op sjiitische jongvolwassenen in Nederland. Deze jongeren zijn gevormd door zowel hun religieuze en etnische achtergrond als door hun jeugd, opleiding en sociale omgeving in Nederland. Zij staan midden in de Nederlandse maatschappij en hebben in hun dagelijkse leven vaak te maken met situaties waarin sjiitische religieuze voorschriften en Nederlandse mores met elkaar op gespannen voet staan. Anders dan de meeste studies over moslims in Europa, die het westerse patroon van normen en waarden als vanzelfsprekend uitgangspunt nemen, heb ik in mijn onderzoek gepoogd het perspectief van jonge sjiitische moslims in Nederland te belichten.

Mijn onderzoek is voornamelijk gebaseerd op interviews. In Nederland hield ik diepte-interviews met praktiserende sjiitische jongeren. Bovendien heb ik mij gebaseerd op observaties tijdens religieuze jongerenbijeenkomsten en volgde ik ontwikkelingen binnen de sjiitische jongerengemeenschap in Nederland op sociale media. Daarnaast sprak in Qum (Iran) en Beiroet (Libanon) met specialisten op het gebied van sjiitische religieuze wetgeving en met vertegenwoordigers van de groot ayatollahs wiens fatwa's in dit onderzoek worden bestudeerd.

De notie van islam als een discursieve traditie (Talal Asad, 1986) bleek een waardevol concept te zijn voor mijn studie. Het stelde me in staat de sjiitische

* A.M. SCHLATMANN: *Shi'i Muslim youth in the Netherlands. Negotiating Shi'i fatwas and rituals in the Dutch context*. Date of defense: June 6, 2016, Utrecht University, the Netherlands. Supervisor: em. prof. dr. M. van Bruinessen, co-supervisor: dr. N. Landman. E-mail: a.schlatmann@planet.nl.

traditie te zien als een samenstel van verschillende in de landen van herkomst ontstane religieuze discoursen die in de nieuwe maatschappelijke context van Nederland onderhevig zijn aan herinterpretatie door gelovige sjiïeten. De verbindende factor tussen de verschillende discoursen zijn in de sjiïtische islam de Koran en de overleveringen van de profeet en de twaalf imams, de devotie tot *ahl al-bayt* (de familie van de profeet Mohammed), en het martelaarschap van Imam Husayn bij Karbala, de belangrijkste gebeurtenis in de sjiïtische geschiedenis. De machtsverhoudingen die volgens de antropoloog Asad in de discursieve traditie een belangrijke rol spelen betreffen interne machtsverhoudingen tussen allerhande groepen. In dit onderzoek gaat het dan om de verhouding tussen de religieuze autoriteit en de individuele gelovige en om onderlinge verhoudingen tussen moslims, tussen sjiïeten van verschillende etnische herkomst, en tussen de oudere en de jongere generatie.

Om een antwoord te vinden op de vraag welk effect fatwa's hebben op het leven van sjiïtische jongvolwassenen in Nederland is in deze studie eerst gekeken naar de relatie tussen religieuze autoriteiten en gelovigen in de sjiïtische islam. In de sjiïtische doctrine houdt deze relatie in dat gelovigen verplicht zijn één rechtsgeleerde te selecteren en diens fatwa's te volgen. De rechtsgeleerden die de grootste schare aan volgelingen in het Westen hebben zijn de groot ayatollahs Sistani, Khamene'i en Fadlallah. De fatwa's voor moslims in het Westen zijn derhalve grotendeels van hun hand. Voor de communicatie met hun volgelingen omarmden deze sjiïtische geleerden in een vroeg stadium het internet. Hiermee zetten ze de aanpak van hun voorgangers voort. In de geschiedenis hebben de sjiïtische rechtsgeleerden altijd gebruik gemaakt van technische ontwikkelingen op het gebied van communicatie om zoveel mogelijk volgelingen en potentiële volgelingen te kunnen bereiken.

Gelovigen die twijfelen over een bepaalde handeling of omgangsvorm kunnen de fatwa's van hun rechtsgeleerde raadplegen in boeken en op internetsites. Als die fatwa's onvoldoende duidelijkheid bieden kunnen ze ook het kantoor van hun rechtsgeleerde raadplegen. In mijn onderzoek beschrijf ik hoe jongeren komen tot de keuze voor een specifieke groot ayatollah, wat deze rechtsgeleerde voor hen betekent als het gaat om religieuze praktijken en sociale interacties, en over welke kwesties zij zo'n autoriteit raadplegen.

De studie toont aan dat het nieuwe genre van religieuze regels voor moslims in het Westen geen aanpassing behelst van de sjiïtische methodiek van jurisprudentie (*ijtihad*) die wordt gehanteerd bij het interpreteren van de religieuze bronnen. *Ijtihad* biedt diverse mogelijkheden om de regelgeving aan te passen aan veranderende omstandigheden. Wel is het zo dat de variabelen binnen de toepassing van die methodiek kunnen leiden tot verschillende uitspraken. Daardoor is het mogelijk dat rechtsgeleerden andersluidende fatwa's kunnen geven over hetzelfde onderwerp. De doelstelling van de religieuze regelgeving voor moslims in het Westen blijkt tweeledig te zijn. Enerzijds wordt aangedrongen op continuering van religieuze praktijken en het behoud van de mos-

limidentiteit en -moraliteit, anderzijds wordt van moslims in het Westen gevraagd bij te dragen aan een positief beeld van de islam.

In de dagelijkse Nederlandse praktijk blijkt dat de dubbele doelstelling van het naleven van religieuze regels en positieve representatie van de islam soms tegenstrijdig is, vooral in situaties waarin sjiiitische voorschriften en Nederlandse mores en opvattingen ver uiteen liggen. De studie toont aan dat sjiiitische jongvolwassenen in het naleven van fatwa's een balans zoeken tussen de toepassing van Islamitische regels en aanpassing aan Nederlandse mores, zodanig dat Nederlanders een positief beeld krijgen van de islam. Dit gaat gepaard met het maken van persoonlijke afwegingen en keuzes, waarbij de omstandigheden ter plekke een doorslaggevende rol spelen. Jonge sjiïeten blijken in hun dagelijkse leven en in de omgang met niet-sjiïeten zo min mogelijk de aandacht te willen vestigen op hun religieuze praktijken. Het onderzoek demonstreert een grote variatie in de manieren waarop fatwa's worden nageleefd. Hoe jonge sjiïeten hun keuzes maken over de beste manier van handelen, en wat hun persoonlijke afwegingen daarbij zijn, wordt in deze dissertatie uitgebreid beschreven.

De groot ayatollahs leggen in hun regelgeving voor moslims in het Westen grote nadruk op zedigheid in uiterlijk en gedrag. Ofschoon deze regels gelden voor zowel mannen als vrouwen hebben ze voor vrouwen de grootste gevolgen. Deze dissertatie analyseert daarom vooral de impact van deze regels op het leven van vrouwen. De uiterlijke vorm van zedigheid is het dragen van gepaste kleding, inclusief voor vrouwen een hoofddoek. Uit mijn studie blijkt dat de norm binnen de etnische gemeenschap een belangrijke rol speelt in de manier waarop wordt voldaan aan de plicht tot het dragen van de hoofddoek. In het Nederlandse discours fungeert de hoofddoek als een uiting van geloof, maar ook als een manier om zich te onderscheiden van Nederlanders en hun, vanuit islamitisch perspectief gezien, losse omgangsvormen tussen mannen en vrouwen. Voor sjiiitische jonge vrouwen is hun hoofddoek een manier om te kennen te geven dat zij islamitische waarden en morele principes willen handhaven alsmede om zelfrespect uit te drukken. Met hun persoonlijke kledingstijl geven zij uitdrukking aan hun individualiteit en autonomie als moslim en als vrouw.

Omgangsregels aangaande gedrag richten zich met name op het reguleren van het contact tussen mannen en vrouwen. Mijn studie, die ook in dit opzicht voornamelijk heeft gekeken naar vrouwen, laat zien dat mijn vrouwelijke gesprekspartners met Nederlandse mannelijke leeftijdgenoten omgaan, soms zelfs op een amicale manier, maar dat zij zich daarbij steeds bewust zijn van de islamitische normen, en die ook handhaven. In de omgang met de andere sekse binnen de eigen etnische gemeenschap nemen jongeren een veel grotere afstand in acht. Dit houdt verband met hun reputatie die, zeker voor jonge vrouwen, van groot belang is voor de kansen op de huwelijksmarkt.

De studie brengt ook aan het licht dat ideeën en verlangens van sjiiitische jongeren worden beïnvloed door het leven in Nederland. Dit komt sterk tot uitdrukking in wensen en ideeën rond het huwelijk, zoals bijvoorbeeld het profiel van de ideale huwelijkspartner, het zoeken naar een geschikte huwelijkspartner,

en het creëren van een gelijkwaardige man-vrouw verhouding binnen het huwelijk. Het blijkt dat jongeren door herinterpretatie van religieuze regels en door creatieve toepassing van fatwa's mogelijkheden creëren om hun persoonlijke wensen en ideeën te realiseren.

Tot slot besteedt de studie de aandacht aan veranderingen die zich de laatste jaren hebben voorgedaan binnen de sjiitische jongerengemeenschap. Vanuit de behoefte om de sjiitische traditie in Nederland voort te zetten en om het gevaar af te wenden dat sjiieten hun specifieke sjiitische identiteit verliezen binnen de moslimgemeenschap in Nederland hebben sjiitische jongeren in de afgelopen jaren initiatieven ontwikkeld om een eenheid te vormen op basis van wat zij delen: de sjiitische religie, de Nederlandse taal, en hun leven en toekomst als sjiitische moslims in Nederland. Er werd een multi-etnische Nederlandse sjiitische internet-community opgericht. Ook was er sprake van een herinterpretatie van het belangrijkste sjiitische ritueel, *Muharram*, de historische gebeurtenis waaraan sjiieten hun identiteit ontleen. Deze ontwikkelingen leidden tot de opkomst van een verenigde Nederlandse sjiitische jongerengemeenschap met een gezamenlijke toekomst in Nederland. Ze zijn in deze studie uitgebreid beschreven.

De belangrijkste conclusie van mijn onderzoek is dat de fatwa's voor moslims in het Westen tot doel hebben moslims te beschermen tegen verderfelijke invloeden van de westerse maatschappij. Om dat te bewerkstelligen dringen religieuze autoriteiten aan op voortzetting van religieuze praktijken en behoud van de islamitische identiteit en de islamitische moraliteit. Een ander doel van dit nieuwe genre fatwa's is te bevorderen dat sjiitische moslims in hun doen en laten bijdragen aan een positief beeld van de islam. Met het nieuwe genre regelgeving blijven sjiitische rechtsgeleerden niet in staat te zijn tegemoet te komen aan de behoeften van hun volgelingen in het Westen. Echter, het sjiitische discours biedt gelovigen ruimte voor het maken van persoonlijke afwegingen. In hun regelgeving vertrouwen religieuze autoriteiten op de inschatting en de keuzes die hun volgelingen ter plekke maken.

Een tweede conclusie van mijn onderzoek is dat er – ook al is het merendeel van mijn gesprekspartners geboren in de landen van herkomst – gesproken kan worden van Nederlandse sjiitische moslimjongeren. Uit de interviews met sjiitische jongvolwassenen blijkt dat zij in de wijze van geloofsuitoefening redeneren vanuit hun Nederlandse realiteit. Dit blijkt enerzijds uit het feit dat sjiitische jongvolwassenen zich in hun dagelijkse leven en in interacties met Nederlanders hebben eigengemaakt hoe te balanceren tussen islamitische regelgeving en Nederlandse normen en standaarden. Dat doen ze door gebruik te maken van de onderhandelingsruimte die het sjiitische juridische discours biedt. Anderzijds blijkt uit mijn studie dat het gerechtvaardigd is te spreken over Nederlandse sjiitische moslimjongeren omdat hun ideeën, wensen en verwachtingen van het leven sterk zijn beïnvloed door de Nederlandse context. Dit blijkt met name uit veranderende denkbeelden en praktijken rond de omgang tussen de seksen,

huwelijksrituelen en de verhouding tussen mannen en vrouwen binnen het huwelijk. Anders dan hun ouders maken jongeren onderscheid tussen religieuze voorschriften en etnische gewoonten. De etnische opvattingen achten zij vaak niet langer verenigbaar met of wenselijk in het leven in Nederland, terwijl religieuze voorschriften in hun ogen veel flexibeler zijn en mogelijkheden bieden om tegemoet te komen aan hun ideeën en verlangens. Daar waar religieuze regels de persoonlijke vrijheid van vrouwen inperken of gelijkwaardigheid tussen de seksen aantasten worden ze door veel van mijn vrouwelijke gesprekspartners ofwel zodanig geïnterpreteerd dat ze bijdragen aan een gelijkwaardige man-vrouw verhouding ofwel verworpen als etnische normen die niet passen in de Nederlandse context.

Een derde conclusie luidt dat er sprake is van de opkomst van een verenigde sjiiitische jongerengemeenschap waarin het sjiiitische geloof, de Nederlandse taal, en het leven en de toekomst als sjiiitische moslim in Nederland de gemeenschappelijke elementen vormen. Aan de basis van deze ontwikkeling staat de oprichting van een multi-etnische sjiiitische Facebook-community en een herinterpretatie van het belangrijkste sjiiitische ritueel, *Muharram*, waarin etnische elementen worden ingewisseld voor nieuwe elementen in het ritueel die inspelen op de behoeften van jonge sjiiieten in Nederland.

